

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό
της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	13
----------------	----

Κεφάλαιο 1

ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΙΔΕΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΣΕ ΠΟΛΙΤΙΚΟ	23
A. Η θεσμοποιημένη ιστοριογραφία της ευρωπαϊκής ιδέας	31
B. Η «απομάγευση» της ιδέας της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Η έννοια της ιδεολογικής κατασκευής	47
Γ. Μεταξύ ιστορικής πραγματικότητας και ιδεολογικής κατασκευής	50
Δ. Μια διελκυστίνδα εννοιών: Η ιδέα της Ευρώπης στο έργο της Ελένης Γλύκατζη-Αhrweiler	52
E. Η ευρωπαϊκότητα του Βυζαντίου σε άλλα σύγχρονα έργα γενικής ιστορίας της Ευρώπης	63
ΣΤ. Η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης σε σύγχρονα ιστοριογραφικά έργα με θέμα τη μεταπολεμική ιστορία της Ευρώπης. Δύο ενδεικτικά παραδείγματα	67
Z. Επαναφορά στο ιστοριογραφικό έργο της Ahrweiler. Σε ποιο πολιτικό μόρφωμα παραπέμπει η ιστοριογραφική της θέωση;	74
H. Η έξοδος από την αίθουσα των παραμορφωτικών κατόπτρων	77

Κεφάλαιο 2

ΜΕΤΑΞΥ ΣΦΥΡΑΣ ΚΑΙ ΑΚΜΟΝΟΣ: Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΛΟΓΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΦΕΝΑΚΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΜΜΟΝΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ	83
A. Επιστημολογικές, ιστοριογραφικές και πολιτικές διαμάχες με επίκεντρο το ζήτημα της συλλογικής μνήμης	89
B. Οι θεματικές περιοχές της Διδακτικής της Ιστορίας	104

Γ. Ο νέος θεσμικός ρόλος του μαθήματος της Ιστορίας. Οι αντιδράσεις που προκαλεί	118
Δ. Μια αναγκαία παρέκβαση με αφορμή την πολεμική της «Νέας Δεξιάς» εναντίον της έννοιας της «ενσυναίσθησης». Η μετατροπή ενός παραδοσιακού εργαλείου σε σύγχρονη διδακτική πρακτική . . .	142
Ε. Η σύγκρουση παλαιού και νέου. Μάχες οπισθοφυλακής ή νέες τεχνικές ιδεολογικού πολέμου; Η ελληνική περίπτωση	146
ΣΤ. Ατενίζοντας τον κοινό ευρωπαϊκό ορίζοντα	149
Ζ. Η αδιαφορία των μαθητών για το μάθημα της Ιστορίας. Αίτια και λύσεις	158
Η. Η διαμόρφωση ενός νέου διδακτικού πλαισίου για το μάθημα της Ιστορίας	175
Θ. Προδιαγραφές συγγραφής σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας	194
Ι. Η εφαρμογή του διδακτικού μοντέλου του εποικοδομητισμού- κονστрукτιβισμού στο μάθημα της Ιστορίας	207
ΙΑ. Επίλογος	225

Κεφάλαιο 3

Η ΓΟΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΥ. ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	229
Α. Η προσέγγιση των εννοιών από την οπτική της Γνωστικής Ψυχολογίας	233
Β. Η προσέγγιση των εννοιών από τη Φιλοσοφία	237
Γ. Η αρχαιολογία της γνώσης	240
Δ. Η ιστορία των εννοιών. Η ανάδειξη της εγγενούς ιστορικότητας των ιστορικών εννοιολογημάτων	243
Ε. Η θεώρηση των εννοιών στο πλαίσιο του Διαφωτισμού, του Εγελιανισμού, του Μαρξισμού και της Κοινωνιολογίας του Max Weber. Ενδεικτικές σύγχρονες επανεκτιμήσεις	257
ΣΤ. Τυπολογίες ιστορικών εννοιών	260
Ζ. Προτάσεις διδακτικής προσέγγισης και αξιοποίησης ιστορικών εννοιών	283

Κεφάλαιο 4

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΑΙΤΙΟΚΡΑΤΙΑ Ή ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ;

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 307

A. Κοσμοθεωρητικές και ιδεολογικές παράμετροι της χρήσης των νέων τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας 311

B. Νεωτεριές και μετανεωτεριές τεχνολογίες επικοινωνίας. Συγκρότηση σύγχρονων επιστημολογικών αντιλήψεων και πλαισίων άρθρωσης συλλογικής ταυτότητας και ιστορικής συνείδησης. 319

Γ. Τύποι επικοινωνιακής αλληλόδρασης. 323

Δ. Το εκπαιδευτικό λογισμικό 329

Ε. Οι δεοντολογικές βάσεις 330

ΣΤ. Τεχνοφοβικοί εναντίον τεχνολογικών αιτιοκρατών. Ο «τρίτος δρόμος» της ανάδειξης των χειραφετησιακών όψεων και πρακτικών των νέων τεχνολογιών. 334

Z. Εκπαιδευτικοί και νέες τεχνολογίες 342

Η. Οι εφαρμογές των νέων τεχνολογιών στο μάθημα της Ιστορίας 351

Βιβλιογραφία 363

Ευρετήριο κύριων ονομάτων 385

Α. Η ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΙΔΕΑΣ

Η πολιτική και ιδεολογική νομιμοποίηση των σύγχρονων εθνών-κρατών βασίζεται στη λαϊκή κυριαρχία, στους κανόνες της πολιτικής αντιπροσώπευσης και στη μαζική κατοχύρωση της ιδιότητας του πολίτη, που αποτελεί δομικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας και προϋπόθεση του πολιτικού εξισωτισμού, της πολιτικής αλληλεγγύης και της κοινωνικής συνοχής (πολιτικό έθνος). Βασίζεται επίσης στην αίσθηση της κοινής καταγωγής, στην ιστορική συνείδηση και την κουλτούρα, υπό την έννοια ενός συνεκτικού τρόπου ζωής, ο οποίος με επίκεντρο τη γλώσσα και τη βιοθεωρία

ενοποιεί το συλλογικό σώμα παρά τους διαφορετικούς ταξικούς, γεωγραφικούς, θρησκευτικούς και μορφωτικούς του προσδιορισμούς (πολιτισμικό έθνος). Στην πραγματικότητα δηλαδή το ιδεολογικό υπόβαθρο του σύγχρονου εθνικού κράτους έχει εγγενώς αντινομικό χαρακτήρα, καθώς συγκροτείται από τη σύγκλιση των εννοιών «πολιτικό έθνος» – «πολιτισμικό έθνος», καθώς και από τις πολιτικές πρακτικές που παραπέμπουν διαφοροποιητικά στις δύο αυτές διακριτές ιδεολογικές παραδόσεις του εθνικισμού, οι οποίες οργανώνουν την εθνική συλλογικότητα και ταυτότητα με πλαίσιο αναφοράς άλλοτε τα πολιτικά δικαιώματα και άλλοτε το δικαίωμα της καταγωγής και τα κοινά βιολογικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Αν προσεγγίσουμε την Ευρωπαϊκή Ένωση ως ένα υπερεθνικό πολιτικό μόρφωμα οιονεί ενιαίου κράτους, το οποίο, ωστόσο, έχει πλαίσιο αναφοράς το πρότυπο συγκρότησης του έθνους-κράτους του 19ου αιώνα, τότε αντιλαμβανόμαστε τους λόγους για τους οποίους, εκτός από τις τρέχουσες ανάγκες της δημοκρατικής νομιμοποίησης των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς επίσης τη βούληση του συνανήκειν, την αποδοχή της ίδιας πολιτικής κουλτούρας και του ίδιου τρόπου ζωής, αλλά και τη θέσπιση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας ως κατηγορίας σκέψης, πολιτικής λειτουργίας και συμβόλου της ευρωπαϊκής πολιτικής και πολιτισμικής κοινότητας (Συνθήκη του Μάαστριχτ, 1 Νοεμβρίου 1993),¹² η κοινή ιστορική συνείδηση ανάγεται πλέον σε προνομιακό πεδίο άρθρωσης της ευρωπαϊκής υπε-

---

12. Ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί ότι ο Gerard Delanty στο βιβλίο του *Inventing Europe* (1995) υπερασπίζει τη θέσπιση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας με το ακόλουθο επιχειρήμα: «Επειδή μια κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν είναι δυνατό να συγκροτηθεί με πλαίσιο αναφοράς την κοινή γλώσσα, τη θρησκεία ή την εθνικότητα, χωρίς την εμφάνιση μεγάλων διαιρέσεων και συγκρούσεων, η θέσπιση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας και η συνταγματική κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτή αποτελούν τη μόνη δυνατή επιλογή». Το παράθεμα από τον Chris Shore, *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration*, Routledge, London & New York 2000, 72. Ο ίδιος ο Shore (ό.π., 72) σχολιάζει τις απόψεις του Delanty με τον ακόλουθο τρόπο: «Ο Delanty επικαλείται λοιπόν μια νέα ιδέα της Ευρώπης που συνδέεται με τη λεγόμενη “μετα-εθνική ιδιότητα του πολίτη”. Μια ιδιότητα που δεν θα είναι δέσμια του κράτους και θα θεμελιώνεται στα οικονομικά δικαιώματα και στην ενσωμάτωση της πολυπολιτισμικότητας. Με την έννοια αυτή, η ιδιότητα του ευρωπαίου πολίτη είναι ο μόνος δρόμος για την υπέρβαση του εθνοπολιτισμού, που οδηγεί σε διαιρέσεις και αποκλεισμούς». Ο Pierre-André Taguieff από την πλευρά του, ενώ τάσσεται υπέρ της μετα-εθνικής Ευρώπης, παρ’ όλα αυτά εκφράζει τους φόβους του και την αντίθεσή του τόσο στη γραφειοκρατικοποίηση και την τεχνοκρατική υποστασιοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και στη «δαμινοποίηση των παλιών ιστορικών εθνών» με σκοπό την εξάλειψή τους «προς όφελος άσχημα καθορισμένων και στην πραγματικότητα απροσδιόριστων εθνοτικο-περιφερειών (συνεπώς: νέων πηγών ατελεύτητων συγκρούσεων)». Και συνεχίζει:

ρεθνικότητας, συλλογικότητας και αλληλεγγύης (αναφέρομαι ενδεικτικά στους οραματισμούς του Jacques Delors για τη δημιουργία του «ευρωπαϊκού λαού»).¹³

Είναι προφανές ότι εξαιτίας της οργανικής συσχέτισης πολιτικής ταυτότητας και ιστορικής συνείδησης ο ρόλος της θεσμοποιημένης κυρίως ιστοριογραφίας, δηλαδή

«Αυτό το οποίο ενισχύει τις ανησυχίες μου είναι το θέαμα της αγαλλίασης των φανατικών και βίαιων εθνοτικο-εθνικισμών (Κορσικανοί, Βάσκοι κ.λπ.) στην ιδέα ότι γεννιέται μια Ευρώπη των εθνοτήτων, στη βάση της αποδυνάμωσης, ακόμα και της καταστροφής, των εθνικών κρατών». Βλ. σχετικά τη συνέντευξη του γάλλου κοινωνιολόγου, όπως αναδημοσιεύεται στην εφημερίδα *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 2 Ιουνίου 2002, 39.

13. Σύμφωνα με τον Chris Shore, υπάρχει μεγάλη απόκλιση μεταξύ των θεωρητικών της ευρωπαϊκής ενοποίησης αλλά και των κοινωνικών επιστημόνων γενικά για το χαρακτήρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ενδεικτικά αναφέρει (ό.π., 73) ότι ο William Wallace προσεγγίζει την Ε.Ε. ως «ένα πολιτικό σύστημα που υπολείπεται της ομοσπονδίας, αλλά υπερβαίνει το καθεστώς (= regime)», ο Antje Wiener ως ένα «μη-κράτος», ως ένα μη συντελεσμένο σχέδιο, ως ένα υβρίδιο που έχει γνωρίσματα και διακυβερνητικά και υπερεθνικά, ενώ ο Mark Leonard το χαρακτηρίζει ως «δίκτυο δικτύων». Από την πλευρά του ο Anthony Giddens, στο *Κοινωνιολογία*, μετάφραση – επιμέλεια Δημήτρης Γ. Τσαούσης, Gutenberg, Αθήνα 2002, 474, αναλύοντας τις σχετικές απόψεις του Philippe Schmitter επισημαίνει τα εξής: «Τα έθνη-κράτη έχουν συγκεκριμένη εδαφική περιοχή, η έννοια όμως κατά την οποία η Ε.Ε. έχει “δικό” της έδαφος είναι πολύ αμφιλεγόμενη. Η Ε.Ε. δεν ασκεί αποκλειστική “εξουσία” στο έδαφός της και τα σύνορά της δεν είναι οριστικά καθορισμένα, αφού ένας απροσδιόριστος αριθμός και άλλων κρατών μπορούν να γίνουν μέλη της στο προσεχές μέλλον. Η Ε.Ε. διαθέτει μια διάχυτη παρουσία: ένας αριθμός “εξωτερικών” κρατών έχουν συνάψει εταιρικές συμφωνίες με αυτήν. Σε αντίθεση με τα έθνη-κράτη, η Ε.Ε. δεν διαθέτει μια σαφή ιεραρχία διοικητικών αξιωμάτων. Τα διάφορα συστατικά της όργανα [...] επικαλύπτονται σε διάφορες περιοχές δύναμης και αρμοδιότητας. Η Επιτροπή διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, ασκεί όμως τις αρμοδιότητές της με μεγάλο σεβασμό προς τις απόψεις των κρατών μελών και τις απόψεις των άλλων οργάνων της Ε.Ε.». Για τους τρόπους αντίληψης της Ευρώπης και της διαδικασίας ενοποίησης από τα δύο μεγαλύτερα ελληνικά κόμματα, βλ. ενδεικτικά Ευάγγελος Βενιζέλος, «Η πολιτική σημασία του Πολιτισμού για το μέλλον της Ευρώπης», *Το Βήμα*, *Νέες Εποχές*, 21 Απριλίου 2002, Α65 και Προκόπης Παυλόπουλος, «Η Ευρώπη των άκρων», *Η Καθημερινή*, Μ. Σάββατο 4-Πάσχα 5 Μαΐου 2002, 11. Κατά τον Ευάγελο Βενιζέλο, που ασκεί κριτική στη «γεωπολιτική οριοθέτηση των πολιτισμών» (S. Huntington), αν ορίσουμε τον πολιτισμό ως «αναφορά στις ίδιες αξίες και αναγωγή στην ίδια κληρονομιά», τότε «η μεγάλη πολιτική πρόκληση της Ευρώπης είναι [...] η πολιτιστική της αυτοσυνειδησία», η πραγμάτωση της οποίας θα σημάνει την πολιτική, οικονομική, νομισματική, αναπτυξιακή και αμυντική χειραφέτηση της Ευρώπης. Στην επιχειρηματολογία αυτή η δημιουργία μιας νέας και ενιαίας ευρωπαϊκής κοσμοεικόνας υπερένω, αλλά όχι ερήμην, των παραδοσιακών εθνικών εγκλήσεων (αφού ο πολιτισμικός πλουραλισμός θεωρείται όχι μόνο ιστορικό δεδομένο αλλά και κορωνίδα των ευρωπαϊκών αξιών) αντιμετωπίζεται ως ιστορική αναγκαιότητα (θεωρία της κατασκευής). Αντιθέτως, ο Προκόπης Παυλόπουλος αντιμετωπίζει την ευρωπαϊκή οικοδόμηση μέσα από τους

της ιστοριογραφίας που υπηρετεί την πολιτική εξουσία νομιμοποιώντας, δικαιώνοντας και προσεγγίζοντας ουσιοκρατικά το παρόν, καθίσταται κομβικός.¹⁴ Η θεσμιοποιημένη ιστοριογραφία της ευρωπαϊκής ιδέας αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην αναζήτηση των ριζών, ενώ συνθέτει τη μυθολογία των «μεγάλων αντρών» της ευρωπαϊκής ιδέας¹⁵ προκειμένου να συγκροτήσει μια συνεκτική αυτο-εικόνα της Ευρώπης. Δημιουργείται με τον τρόπο αυτό ο κανόνας και τα ειδοποιά γνωρίσματα της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ταυτότητας.¹⁶ Μεταξύ τους όμως συνυπάρχουν αντιφατικά στοιχεία και αντιθετικά μορφώματα, όπως η αρχαιοελληνική υποκειμενικότητα και ο «χριστιανικός σοσιαλισμός» (Coudenhove-Kalergi), η Μεταρρύθμιση

παραμορφωτικούς φακούς ιδεολογημάτων, όπως η περίφημη «παρακμή» της Ευρώπης και η ακραία πόλωση του πολιτικο-ιδεολογικού φάσματος ανάμεσα στα φασιστικά και τα κομμουνιστικά κόμματα, που παραπέμπουν στην περίοδο του Μεσοπολέμου (Ο. Spengler). Η παρακμή και η δομική κρίση των μεσοπολεμικών δημοκρατιών χρησιμοποιούνται από τον Παυλόπουλο ως μεταφορά για την κατανόηση του παρόντος και ειδικότερα για την κατάδειξη της αξιολογικής ανωτερότητας του δεξιόστροφου πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού (για το λόγο αυτό, άλλωστε, ο Παυλόπουλος παραπέμπει στον R. Aron). Με το χειρισμό αυτό επιχειρείται η αρχετυπική και ανιστορική συμπόρευση της ιδέας της Ευρώπης με την ιδέα της δημοκρατίας («αντιπροσωπευτική δημοκρατία δυτικού τύπου»). Έμμεσα όμως επιχειρείται και η οργανική σύνδεση της «σύγχρονης παρακμής της Ευρώπης» με τις ιδεολογικά μεταλλαγμένες σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές ηγεσίες, που καθόριζαν μέχρι πρότινος τουλάχιστον σχεδόν συνολικά τις τύχες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Με τον τρόπο αυτό η ενδεχόμενη επιτάχυνση και εμβάθυνση των διαδικασιών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θεωρείται αποκλειστικά και μόνο όραμα, πολιτική ευθύνη και ιστορική αποστολή της ευρωπαϊκής κεντροδεξιάς.

14. Marc Ferro, *Πώς αφηγούνται την Ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, μετάφραση Πελαγία Μαρκέτου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.
15. Γράφει σχετικά ο Milward, *ό.π.*, 318: «Η ιστοριογραφία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης κυριαρχείται από τους μύθους των μεγάλων αντρών. Τα περισσότερα ιστοριογραφικά έργα δίνουν έμφαση στο ρόλο μιας μικρής ομάδας ηγετικών προσωπικοτήτων του κράτους που συμμερίζονται το ίδιο πολιτικό όραμα. Με την έννοια αυτή, οι υπερασπιστές της Ευρωπαϊκής Κοινότητας αναγορεύονται σε αγίους [...]. Ο Monnet, ο Schuman και ο Spaak τιμώνται ως σημαντικότεροι από όλους τους άλλους στο ιδιότυπο αυτό εορτολόγιο, παρά το γεγονός ότι ο Adenauer και ο de Gasperi βρίσκονται στο ίδιο περίπου επίπεδο».
16. Την εργαλειώδη και σε τελική ανάλυση ανιστορική, οντολογικοποιημένη και προφανώς εξιδανικευτική θεώρηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας ως καθοριστικού στοιχείου συνοχής υπό το μανδύα μάλιστα της ιδέας της ιστορικής αποστολής υποστηρίζει ο Larry Siedentop, *ό.π.*, 223, όταν γράφει ότι «η Ευρώπη μπορεί να πράξει αυτό που οφείλει τόσο στον εαυτό της όσο και στον κόσμο μόνο αν εξασφαλίσει την ταυτότητά της. [...] Και τούτο διότι, αν δεν πρωτανεύει μια συνεκτική ταυτότητα στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αυτή θα οδηγήσει αργά ή γρήγορα στην αταξία. Οι τάσεις και οι έξεις που απαιτούνται για να συντηρήσουν τους νέους ευρωπαϊκούς θεσμούς,

και η Αντιμεταρρύθμιση, ο Διαφωτισμός και ο Ρομαντισμός, ο εθνικισμός και ο οικονομικός κοσμοπολιτισμός, η απολυταρχία και ο πολιτικός φιλελευθερισμός. Στο πλαίσιο αυτό, η δημιουργία της τριπολικής ενότητας «Ελληνική Αρχαιότητα – Ρώμη – Ρωμαιοκαθολικός και Προτεσταντικός Χριστιανισμός», η οποία αποτέλεσε τον οργανωτικό άξονα της ευρωπαϊκής πολιτισμικής παράδοσης και ιστορικής συνείδησης μετά τη σχηματοποίηση και θεωρητική επεξεργασία του Paul Valéry στη διάρκεια του Μεσοπολέμου,¹⁷ συνιστά τον κυριότερο κοινό τόπο, τον κανόνα της θεσμοποιημένης ιστοριογραφίας της ευρωπαϊκής ιδέας. Σημαντικά ιστοριογραφικά έργα, όπως αυτά των H. A. L. Fisher, *History of Europe* (1943), Carlo Curcio, *Europa. Storia di un'idea* (Firenze 1958), Federico Chabod, *Storia dell'idea d'Europa* (Bari 1961), Bernard Voyenne, *Histoire de l'idée européenne* (Paris 1964), Denis de Rougemont, *Vingt – huit siècles d'Europe* (Παρίσι 1961), Παναγιώτη Κανελλόπουλου, *Ιστορία του ευρωπαϊκού πνεύματος* (12 τόμοι, Γιαλλελής, Αθήνα 1941-1998) και Jean-Baptiste Duroselle, *L'idée européenne dans l'histoire* (Παρίσι 1965) και *L'Europe. Histoire de ses peuples* (Perrin, Paris 1990), τα οποία επιχειρούν να συγκροτήσουν τη γενεαλογία της ευρωπαϊκής ιδέας, αποτελούν εύγλωττα παραδείγματα νομιμοποιητικής και κανονιστικής λειτουργίας του ιστορικού λόγου,¹⁸ παρά το γεγονός ότι δεν έχουν πάντοτε εργαλειωτική σχέση με συγκεκριμένες πολιτικές πρωτοβουλίες ή τη σύσταση των ευρωπαϊκών θεσμών, όπως λόγου χάρη συμβαίνει με το

τελικά εξαρτώνται από κάποιες κοινές πεποιθήσεις. Μια τέτοια ηθικού τύπου ταυτότητα προϋποθέτει το να μπορούμε να διηγηθούμε στον εαυτό μας μια ιστορία σχετικά με την καταγωγή και τη φύση των πεποιθήσεών μας. Και μια τέτοια ιστορία όντως υπάρχει. Το μόνο που έχουν να κάνουν οι Ευρωπαίοι για να αντιληφθούν τις σπουδαίες ηθικές συνέχειες είναι να συλλέξουν τα κομμάτια του παρελθόντος τους». Η προσέγγιση αυτή είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της θεωρητικής προσπέλασης του ομοσπονδιακού πολιτικού ιδεώδους με ιστορικούς όμως όρους συγκρότησης οιοει εθνικού κράτους. Στο πλαίσιο της προαναφερθείσας προσέγγισης ως συστατικά στοιχεία της ομοσπονδιακής κοινότητας νοούνται η κοινή θρησκεία και οι κοινές ηθικές πεποιθήσεις, οι οποίες από κοινού εμβάλλουν διαμεσολαβημένα στη σφαίρα της πολιτικής κοινότητας, που μαζί με τον νομικό πολιτισμό αποτελούν το δεύτερο προσδιοριστικό στοιχείο, η κοινή γλώσσα, καθώς και η αυτοδιοικητική παράδοση. Βλ. σχετικά ό.π., 21, 32, 33, 34, 36, 40.

17. Paul Valéry, «Note (ou L'Européen)», *Oeuvres*, τόμος I, Variété, επιμ. Jean Hytier, Gallimard, Paris 1957 (1η έκδοση 1922), 1000-1014.

18. Γενικά για το ρόλο της Ιστορίας και της Γεωγραφίας, αλλά και των άλλων κοινωνικών επιστημών στην κατασκευή και διάχυση ευρωκεντρικών σχημάτων, που εντάσσουν επιλεκτικά ή απορρίπτουν και απαξιώνουν τη φυλετική ή την εκάστοτε πολιτισμική διαφορά, βλ. Στέφανος Πεσμαζόγλου, «Ευρωκεντρικές κατασκευές» στον συλλογικό τόμο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, 179-207.

επιβλητικό έργο του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, στην περίπτωση του οποίου οι ιδιότητες του διανοητή και του πολιτικού συνυπάρχουν. Το πολύτομο αυτό έργο, το οποίο στην αφετηρία του στοιχίζεται πλήρως με το δυτικοευρωπαϊκό σχήμα περιοδολόγησης, το οποίο εκβάλλει ουσιαστικά τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το «κοινό» ευρωπαϊκό αφήγημα, στάση που ο συγγραφέας θα αναθεωρήσει, βέβαια, στη συνέχεια υπό το βάρος της κανονιστικής εθνικιστικής ιδεολογίας της αδιάσπαστης ενότητας και συνέχειας,¹⁹ φέρει ανάγλυφα από τη σύλληψή του τη σφραγίδα της μεσοπολεμικής συγκυρίας: ενσωματώνοντας το φόβο επιβολής των ολοκληρωτισμών και προβάλλοντας ως υποθήκη τον διμέτωπο αγώνα εναντίον τους (= φασισμός/ναζισμός – σταλινισμός), αναγορεύει σε ιστορικό πρωταγωνιστή ένα εξιδανικευμένο ιστορικό υποκείμενο, που δεν είναι η πραγματική Ευρώπη αλλά η αιώνια Ευρώπη των ηρώων του πνεύματος. Ο φόβος για το παρόν και το μέλλον οδηγεί στην περίπτωση αυτή στη φυγή προς ένα αποκαθαρωμένο και κατά συνέπεια μυθολογικό και κανονιστικό παρελθόν.

Αξίζει, ωστόσο, να υπογραμμιστεί ότι η πρωτογενής αλλά έμμεση αυτή λειτουργία της *Ιστορίας του Ευρωπαϊκού Πνεύματος* ενισχύεται στη συνέχεια δευτερογενώς από τη σκοπίμη ιδεολογική της χρήση. Ενδεικτικά ως αναφερθεί ότι ο Κωνσταντίνος Καλλίας, πολιτικός συνοδοιπόρος του Κανελλόπουλου από το 1935, με την ιδιότητα του ευρωβουλευτή εκφράζει την πεποίθηση ότι η *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος* «θα μπορούσε να αποτελέσει την πνευματική υποδομή μιας Ενωμένης Ευρώπης (του μεγαλύτερου δηλαδή ιστορικού και πολιτικού γεγονότος της δικής μας ηπείρου στον δικό μας αιώνα), αν μεταφραστεί σε μια γλώσσα που

---

19. Όπως μαρτυρεί ο ίδιος ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, τόμος Α', πρόλογος, 10, στην πρώτη έκδοση του πρώτου τόμου το 1941 αφιέρωσε στον πνευματικό πολιτισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μόλις 7 σελίδες από έλλειψη «πνευματικής διάθεσης» και «αναγκαίων [πνευματικών] εφοδίων» λόγω της εξορίας του. Όμως στη δεύτερη έκδοση του 1947 οι 7 σελίδες έγιναν 10, ενώ στην έκδοση του 1966 έγιναν 260. Η ήδη εδραιωμένη στην εθνική ιστοριογραφία εγκόλπωση του Βυζαντίου στο «κοινό» και «ενιαίο» ευρωπαϊκό αφήγημα δικαιολογείται από τον Κανελλόπουλο με την ακόλουθη επιχειρηματολογία (*Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, ό.π., τόμος Α', πρόλογος 1966, 10): «Το αρχαίο ελληνικό πνεύμα μένει [...] –ως η μεγάλη προϋπόθεση του ευρωπαϊκού πνεύματος– έξω από την ιστορική μου αφήγηση και έρευνα. Τον Έλληνα, όμως, του Βυζαντίου τον φέρνω στην επιφάνεια της πνευματικής ζωής της Ευρώπης. Τον παίρνω από τα όρια Ευρώπης και Ανατολής –από τις απόμερες “άκρες” και τα δραματικά σταυροδρόμια– και τον ενώνω με τη Δύση και το Βορρά. Χαίρω ότι, με την πρόοδο της ηλικίας, έφθασα στην ωριμότητα εκείνη του πνεύματος που μ' έκαμε να μπορώ ν' αποδώσω δικαιοσύνη στον τόσο βασανισμένο βυζαντινό Ελληνισμό».

να την κατανοούν πολλά εκατομμύρια Ευρωπαίων». Αποκαλύπτει μάλιστα τις ατελέσφορες προσπάθειες που ο ίδιος κατέβαλε για το σκοπό αυτό.²⁰

Η επίκληση των συνεκτικών πολιτισμικών δεσμών και της κοινής πολιτισμικής κληρονομιάς των ευρωπαϊκών λαών για τη θεμελίωση του κοινού ευρωπαϊκού παρόντος στο εξιδανικευμένο και ομογενοποιημένο παρελθόν, που αποτέλεσε ανέκαθεν κεντρικό επιχείρημα της θεσμοποιημένης ιστοριογραφίας της ευρωπαϊκής ιδέας, συνδέεται οργανικά με την αγιογραφική προσέγγιση των πολιτικών που επιχείρησαν μετά το τέλος του Α΄ και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου να μεταφράσουν σε συντονισμένη πολιτική πράξη το όραμα της συσπείρωσης του καθημαγμένου ευρωπαϊκού κόσμου. Τα κυριότερα ιστοριογραφικά έργα που συνειδητά ή ασυνείδητα εξυπηρέτησαν αυτή τη σκοπιμότητα ήταν του Η. Brugmans, *L'idée européenne, 1918-1965* (Bruges 1965) και *Prophètes et fondateurs de l'Europe* (Bruges 1974), καθώς και του W. Lipgens, *A History of European Integration, 1945-1947*, τόμος Α΄: *The Foundation of the European Unity Movement* (Oxford 1982).

Η θεσμοποιημένη ιστοριογραφία, που υπηρετεί την ιδεολογία του ευρωπαϊσμού και στην τρέχουσα ιστορική συγκυρία του οιονεί ευρωεθνικισμού,²¹ παράγει εξουσιαστικό λόγο και λειτουργεί ως πολιτική τεχνολογία που αποσκοπεί στην πρόταξη και εμπέδωση της δημοκρατικής πολιτικής κουλτούρας, όπως επίσης στη δημιουργία κοινής συλλογικής μνήμης και πολιτισμικής ταυτότητας, καθώς και στη μαζική διάχυση και εσωτερίκευση υπερεθνικών συμβόλων και ενοποιητικών μύθων. Συγκροτείται δηλαδή στο πλαίσιο της στρατηγικής της διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής συλλογικής ταυτότητας. Χρησιμοποιώντας αλλά και υπερβαίνοντας ταυτόχρονα, το μοντέλο της εθνικιστικής ιστοριογραφίας, επιχειρεί να συμβάλει στη δημιουργία μιας υπερεθνικής ευρωπαϊκής ιστορικής συνείδησης, η οποία, ωστόσο, φέρει πλέον τα ειδοποιά γνωρίσματα του ευρωπαϊκού και όχι του εθνοκρατικού πολιτικού και πολιτισμικού εθνικισμού. Ο νέος ευρωεθνικισμός θεμελιώνεται αφενός στην ιδέα της κοινής ευρωπαϊκής πολιτισμικής και ιστορικής κληρονομιάς και αφετέρου στη

---

20. Κωνσταντίνος Καλλίας, «Ο πολιτικός Παναγιώτης Κανελλόπουλος» στο Π. Τζαμαλίος (επιμ.), *Μνήμη Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Ομιλίες – Μελέτες – Κείμενα*, Γαλλελής, Αθήνα 1988, 148-149.

21. Αν «ο εθνικισμός είναι εκείνη η σύγχρονη ιδεολογία που νομιμοποιεί την πολιτική με πολιτισμικά επιχειρήματα τα οποία αντλεί από το παρελθόν», σύμφωνα με τον Παντελή Λέκκα, *Το παιχνίδι με τον χρόνο. Εθνικισμός και νεοεθνικότητα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, 207, τότε αντίστοιχη πολιτική νομιμοποίηση με πολιτισμικά μέσα (ιστορία, γλώσσα, τρόπος ζωής κ.λπ.) επιζητεί και ο αναδυόμενος ευρωεθνικισμός όχι βέβαια στο πλαίσιο του εθνικού κράτους αλλά σε αυτό της υπερεθνικής Ευρωπαϊκής Ένωσης.

βούληση των λαών της Ευρώπης να αποτελέσουν στο παρόν και να εξακολουθήσουν να αποτελούν στο μέλλον αναπόσπαστα στοιχεία του ίδιου πολιτικού, οικονομικού και πολιτισμικού οργανισμού. Ως πλαίσιο αναφοράς του νέου αυτού ευρωπαϊκού εθνικισμού λειτουργεί η σύλληψη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ενός *suī generis* ομοσπονδιακού υπερ-κράτους ή ως μιας ευρείας συνομοσπονδιακής δομής, που παρά το γεγονός ότι δεν διαθέτει ακόμη το μονοπώλιο στη νόμιμη χρήση της υλικής και συμβολικής βίας, εντούτοις νομιμοποιείται να επινοεί και να δημιουργεί το «υπερέθνος» του/της, συγκροτώντας ιδεολογικούς μηχανισμούς που παράγουν, εκλύουν και διαχέουν την ιδεολογία του ευρωπαϊσμού.²² Μέσα από το πρίσμα αυτό και στο βαθμό που τα προϋπάρχοντα κυρίαρχα εθνικά κράτη ή ενδεχομένως το ενιαίο ευρωπαϊκό υπερ-κράτος δημιουργούν το ευρωπαϊκό «μεγα-έθνος», μπορούν να γίνουν κατανοητοί οι λόγοι για τους οποίους οι ιστορικές διεργασίες που κατατείνουν στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα μπορούσαν να περιγραφούν κατ' αναλογία προς την έννοια του πρωτογενούς εθνικισμού.

---

22. Για την έννοια, την ιστορία και τις σύγχρονες εκδοχές του φεντεραλισμού στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, βλ. Gregory Jusdanis, *The Necessary Nation*, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2001, 215-223. Ο Jusdanis δείχνει ότι η ομοσπονδία είναι το κατεξοχήν εναλλακτικό σχήμα του έθνους-κράτους, όπως επίσης ότι η δημοκρατία δεν είναι ικανή και αναγκαία συνθήκη της ομοσπονδιακής οργάνωσης (π.χ. Αυστροουγγαρία, Ρωσία, Γιουγκοσλαβία). Κατά τη γνώμη του, ειδοποιό της γνώρισμα αποτελεί η αναγνώριση της πολιτισμικής αυτονομίας των κρατών-μελών και των μειονοτήτων στο πλαίσιο μιας ενιαίας κρατικής οργάνωσης, η οποία βασίζεται σε κοινούς πολιτικούς στόχους και στην ίδια πολιτική κουλτούρα. Κατά τη γνώμη μου ωστόσο, κάθε μορφή ομοσπονδίας προϋποθέτει μάλλον πολιτισμική ομοιογένεια. Με την έννοια αυτή, η κατοχύρωση της πολιτισμικής αυτονομίας των κρατών-μελών αρμόζει μάλλον στη συνομοσπονδιακή οργάνωση.

Το βιβλίο αυτό θέτει ζητήματα, τα οποία αφορούν την αξιακή φόρτιση, το επιστημολογικό πλαίσιο, το γνωστικό περιεχόμενο και τις διδακτικές πρακτικές του μαθήματος της Ιστορίας σε μια σύγχρονη πολυπολιτισμική δημοκρατική κοινωνία, η οποία εξακολουθεί να ιδεολογικοποιεί και να πολιτικοποιεί το παρελθόν αποϊστορικοποιώντας παράλληλα το παρόν.

Μελετά το πλαίσιο και τους άξονες της ιστορικής παιδείας αλλά και της γενικότερης διαδικασίας κοινωνικο-πολιτικού αλφαριθμητισμού των παιδιών και των νέων σε συνάρτηση με τις τρέχουσες εξελίξεις στην ιστοριογραφία και την παιδαγωγική θεωρία. Επιχειρεί επίσης να αναδείξει τη σχέση της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας με τη δημόσια χρήση της ιστορίας.

Σε τελευταία ανάλυση, το βιβλίο αυτό επικεντρώνεται στην περιγραφή του ρόλου της ιστορικής σκέψης και κουλτούρας ως εργαλείου κριτικής αποτίμησης του παρελθόντος και του παρόντος, αλλά και αναστοχασμού σχετικά με τον ιστορικό, ιδεολογικό και επιστημολογικό προσδιορισμό των ερμηνευτικών μας στρατηγικών αναφορικά με το παρελθόν.

Ο **Γιώργος Κόκκινος** είναι αναπληρωτής καθηγητής Ιστορίας και Διδακτικής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Έχει εκδώσει μεταξύ άλλων τα βιβλία: *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα* (Παπαζήσης 1989), *Ο πολιτικός ανρθολογισμός στην Ελλάδα* (Τροχαλία 1996), *Από την Ιστορία στις ιστορίες* (Ελληνικά Γράμματα 1998), *Αναζητώντας την Ευρώπη* (Μεταίχμιο 2000), *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας* (Μεταίχμιο 2000, 2η έκδοση). Είχε επίσης την επιμέλεια των βιβλίων *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη Μουσικακή Αγωγή* (Μεταίχμιο 2002, σε συνεργασία με την Ευγενία Αλεξάκη) και *Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας. Ανθολόγιο* (Βουλή των Ελλήνων 2002, σε συνεργασία με την Ελένη Κορομηλά).

ISBN 978-960-375-507-4

9 789603 755074

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ 3507